

Oqova Suv Terminlari

Atık Su Terimleri

Wastewater Terms

Dilobar XURRAMOVA

Xalqaro Innovatsion Universiteti, Pedagogika va
Iqtisodiyot Fakulteti, Ijtimoiy-Gumaniter Fanlar
Kafedresi, Qarshi, O'zbekiston

International Innovation University, Faculty of
Pedagogy and Economics, Department of Social and
Humanities, Karshi, Uzbekistan

Geliş Tarihi/Received 19.04.2024
Kabul Tarihi/Accepted 28.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.05.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Dilobar Xurramova
E-mail:
xurramovadilobar786@gmail.com

Atif: Xurramova, D. (2024). Oqova suv
terminlari. *Comparative Turkish Dialects
and Literatures*, (5), 35-40.

Cite this article: Xurramova, D. (2024).
Wastewater terms. *Comparative Turkish
Dialects and Literatures*, (5), 35-40.

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-NonCommercial-
NoDerivatives 4.0 International License.

ANNOTATSIYA

Maqolada tarixiy hayotimizda oqindi suv va u bilan bog'liq atamalarning ifodalanishi, struktur qo'llanilishi xususida mulohazalar bildiriladi. Xalqimiz tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, kanalizatsiya tizimi qadimgi davrlardan oqindi suvni chiqarib tashlaydigan quvur yo'llari va inshootlar bo'lib, ular obrez, hanik, tazar, toshnov (dashnov) kabi turli so'zlar bilan ifodalangan. Bu so'zlar yer osti, yomg'ir va ifloslangan suvlarni bir joyga yig'ish hamda chiqarib tashlash uchun shaharlarda quriladigan qurilma yoki inshoot nomini anglatgan. Oqova suv va tozalash tizimi tarixida qo'llanilgan bu so'zlar tadqiq obyekti sifatida olinib tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Suv, oqova suv, suv ilmi, oqindi, suvni tozalash

Öz

Makalede atık suyun tarihsel hayatımızdaki ifadesi, yapısal kullanımı ve bununla ilgili terimler yorumlanmaktadır. Halkımızın tarihine baktığımızda, kanalizasyon sisteminin eski çağlardan bu yana yaşam tarzlarında önemli bir rol oynadığını görebiliriz. Evlerimizden atık suyu uzaklaştıran boru hatları ve yapılar mevcut olup bunlar obrez, hanik, tazar, toshnov (dashnov) gibi farklı kelimelerle ifade edilmektedir. Bu kelimeler şehirlerde yeraltı, yağmur ve kirli suları toplayıp uzaklaştırmak için inşa edilen bir cihazın veya yapının adı anlamına geliyordu. Atıksu ve arıtma sisteminin tarihçesinde kullanılan bu kelimeler bir araştırma konusu olarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Su, atık su, su bilimi, akıntı, su arıtma

ABSTRACT

The article comments on the expression and structural use of waste water and terms related to it in our historical life. If we look at the history of our people, we can see that the sewage system has played an important role in their lifestyle since ancient times. There are pipelines and structures that remove waste water from our houses, and they are expressed by different words, such as obrez, hanik, tazar, tashnov (dashnov). These words meant the name of a device or structure built in cities to collect and remove underground, rain and polluted water. These words used in the history of wastewater and treatment system were taken and analyzed as an object of research.

Keywords: Water, wastewater, water science, discharge, water treatment

Kirish

Suv tabiatning eng noyob, nodir hamda bebaho boyliklaridan biri hisoblanadi. U butun tirik jonot, inson, o'simlik va hayvonot dunyosi uchun hayot, yashash manbaidir. Suv haqida so'z borganda, suvning tabiatdagi eng bebaho xazina ekanligi, tabiat mo'jizasi va kashfiyoti ekanligini eslash lozimdir. Suv jamiki mavjudotning tanasidagi joni-yu ular tomiridagi qoni, hayotning borlig'i, qolaversa, tabiat saxiylik bilan ato etgan bitmas tuganmas boylik hisoblanadi. Nonning ushog'i ham non bo'lganidek, suvning tomchisi ham suvdur. Mashhur tabiatshunos olim, akademik V. I. Vernadskiy: "Tabiiy suv insonning butun hayotini yaratadi va qamrab oladi. Uning jamiyatda, turmushda, insonning mavjudligida tutgan o'rnini shu darajada aniqlab beradigan birorta boshqa tabiiy jism bo'lmasa kerak (Hasanov & Rashidov, 1987, b. 45) deb yozgan edi.

Insonning eng yaqin do'sti, hamrohi, ba'zan nihoyatda dahshatli dushmani suv haqida biz ko'pincha o'ylab ham o'tirmaymiz. O'z xohishimizga ko'ra foydalanaveramiz. Ammo suvning qadriga yetish, uni saqlash haqida o'ylab ham ko'rmaymiz. Chunki biz bularga ko'nikib qolganmiz. Shu o'rinda ichimlik suvining har bir tomchisini avaylash, qadriga yetish haqidagi Yapon yozuvchisi Xiroshi Nomaning "Mabodo, kelgusida yerda hayot tamom bo'lsa, u atom urushidan emas, balki suv yetishmovchiligidan sodir bo'ladi" (Rasulov va b., 2003, b. 51) degan fikrlarini eslash joizga o'xshaydi.

Suvning qishloq xo'jaligi va sanoatdagi ahamiyatini quyidagi dalillar ham isbotlaydi. Masalan, bug'doydan olinadigan hosilning har bir tonnasi uchun 1500 tonna, 1 tonna g'isht tayyorlash uchun 1-2 tonna, 1 tonna ko'mir qazib olish uchun 3 tonna, 1 tonna po'lat yoki qog'oz ishlab chiqarish uchun esa 250-300 tonna suv zarur bo'ladi. 1 tonna sinetik tola ishlab chiqarish vaqtida esa 4000 tonnagacha suv talab etiladi. 1 tonna ip gazlama tayyorlash uchun 10 tonna suv sarflansa, ba'zi bir sintetik tolalardan 1 tonna gazlama tayyorlash uchun 3000 tonna suv talab etiladi (Rasulov va b., 2003, b. 51).

Suv hayotga tenglashtirilgan millatimizda daryolar, buloqlar haqidagi bilimlar asrlar davomida xalq xotirasida saqlanib kelmoqda (Hikmatov & Aytbayev, 2006, b. 10).

O'rta Osiyolik olimlarning suv ilmi – gidrologiyaning dunyo miqyosida qadimdan to hozirgi kunga qadar rivojlanishida va alohida fan sifatida e'tirof etilishida munosib hissalarini borligini geograf olimlar ta'kidlaydilar. Tadqiqotchi F. Hikmatov O'rta Osiyoda suv ilmiga oid ilk fikrlarning shakllanishi va rivojlanishini quyidagi bosqichlarga bo'lgan:

1. Qadimdan yangi eraning IX asrigacha bo'lgan davr.
2. IX asrdan XIII asr boshlarigacha, ya'ni mo'g'ullar istilosigacha bo'lgan davr – Sharq Uyg'onish davri.
3. XIV asrning o'rtalaridan XVI asrning birinchi yarmigacha bo'lgan davr – temuriylar davri.
4. XVI asrning ikkinchi yarmidan XIX asrning ikkinchi yarmigacha bo'lgan davr.
5. XX asr boshlarigacha bo'lgan davr.
6. Sho'rolar davri.
7. Mustaqillik davri (Hikmatov va Aytbayev, 2006, b. 8).

Suv ilmida foydalanilgan "suv yo'llari" qomusiy olimlar tomonidan keng qo'llangan tushuncha bo'lgan. Ahmad al-Farg'oniy suv o'lchash inshooti – "Nilometr" dan amalda foydalanish haqidagi jadvallar, ko'rsatmalar, tavsiyanomalar majmuyidan iborat "Miqyosi jadid" qo'llanmasini yaratgan. Matematika, geodeziya fanlari yutuqlarini gidrologiyaga tatbiq etgan (Hikmatov & Aytbayev, 2006, b. 40).

X asrga oid qo'lyozmalar orasida muallifi noma'lum bo'lgan "Kitobi hudud al-olam minal mashriq ilal mag'rib" (Sharqdan g'arbgacha olam chegaralari kitobi) asari gidrologiya va gidrografiya tegishli ma'lumotlarga boyligi bilan ajralib turadi. Asarda jahondagi yirik daryolar, ularning qayerdan boshlanib, qayerga quyilishi, suvning yerlarni sug'orishga sarflanishi, kemachilikka mos daryolar tavsiflangan. Suvliklarning tarixiy nomlari keltirilgan: "Sharqiy viloyatlarning eng chekkasida daryoyi Sabz (Yashil dengiz) bor. Bu dengizni rumiyaliklar (greklar) O'qiyonusi Mashriqiy (Sharqiy okean) derlar, arablar Bahr al-Azhar derlar». Bu yerda gap Tinch okean ustida bormoqda. Shu kabi Atlantika okeani, uning o'rni, suvining rangi, ta'mi, hidi haqida ma'lumotlar keltiriladi. Hind okeani, O'rta dengiz, Kaspiy dengizi, Qora dengiz haqida o'z davriga nisbatan muhim gidrologik ma'lumotlar keltirilgan (Hikmatov & Aytbayev, 2006, b. 41). X asrda yashagan tarixchi olim Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asari ham suv ilmi nuqtayi nazaridan diqqatga sazovordir.

O'rta Osiyo xalqlari turmushida suv alohida qiymatga ega ekanligini X asrga oid "Kitobi hudud al-olam minal mashriq ilal mag'rib" (Sharqdan g'arbgacha olam chegaralari kitobi) asarida keltirilgan quyidagi fikrlar orqali ham bilishimiz mumkin. "Daryo ikki xil bo'ladi, biri –tabiiy daryo, ikkinchisi–sun'iy. Tabiiy daryolar suvi qorliklarning erishidan (hosil) bo'ladi va tog'lardagi chashmalardan chiqib, yer betidan oqadigan suvlardan (hosil) bo'ladi, ular o'ziga yo'l yasab, oqar joyi goh kengayib, goh torayib (tang), dengizga yoki botqoqlikka yetguncha oqadi. Sun'iy daryolar o'zanlari qazilgan va suvi shaharlarni obod qilish uchun yoki viloyatning ekinlarini sug'orish uchun mo'ljallangan daryolardir". "Hudud al-alam" da okeanlar, dengizlar, ko'llar haqida ko'plab gidrologik ma'lumotlar keltirilgan. (Hikmatov & Aytbayev, 2006, b.41)

Abu Rayhon Beruniyning "O'tgan avlodlar yodgorligi", "Hindiston", "At-Tafqim", "Qonuni Mas'udiy", "Geodeziya", "Minerologiya" kabi asarlarida okeanlar, dengizlar, daryolar, ko'llar, buloqlar haqida gidrologiya fani uchun qimmatli fikrlar bayon qilingan. Okeanlar, dengizlar, ko'rfazlar, quruqlik suvlari, daryolar, soylar, buloqlar, ko'llar, qorliklar, muzliklar, botqoqliklar va hatto yer osti suvlari haqidagi ilmiy qarashlar yoritilgan. "Hindiston" asarida "Okeanologiya"ga oid qimmatli ma'lumotlar keltirilgan. Tinch (Sharqiy dengiz yoki Sharqiy

muhit) va Hind (Ulug' dengiz) okeanlari, Bo'ntus (Qora dengiz), Shom (O'rta dengiz), Xazar (Kaspiy) dengizi, Xorazm (Orol) dengizi, Issiqko'l, Etil (Volga), Nil, Jayxun, Oksart daryolarining tavsifi berilgan. Beruniyning okeanlar, dengizlar ilmiga qo'shgan hissasi yevropalik olimlar ta'biri bilan "Beruniyning dengizlar nazariyasi" nomini olgan (Hikmatov & Aytbayev, 2006, b. 46).

Oqova Suv Terminlari Tadqiqi

Yozma manbalarda suv leksemasi, shuningdek, leksema ishtirokida qanday so'z va birikmalar yasalganligi hamda uning struktur tuzilishida yuz bergan o'zgarishlar misollar asosida tahlil qilib berilgan.

"Qadimgi turkiy lug'atda" suv [*sub≈sug≈cuw≈*] so'zining "suv", «namlik», «suyuqlik»; *suva* so'zining «sug'ormoq», «namlamoq» (*quruq jerig suvaju* – quruq yerni sug'orib), *suval* so'zining «sug'orilgan» (*tariγ suvaldi* – tariq sug'orildi), *suvγar* so'zining «suv ichirish», «suv berish»; *suvsa* so'zining «tashna bo'lmoq», «tashnalik»; *suvsalıq* so'zining «tashna»; *suvsat* so'zining «tashna qilmoq» (*ol ani suvsatti* – u uni suvga tashna qildi) (Nadelyaev va b., 1969, b. 14, 512, 515, 516) ma'nolarini ifodalashi qayd etilgan.

"Devonu lug'otit-turk" dagi so'zlarni o'rganib chiqish, unda 1200 dan ortiq gidrologiya atamaları mavjudligini aniqlashga imkon beradi. 1-jildda 218 ta, 2-jildda 447 ta va 3-jildda 562 ta gidrologik hodisalar va jarayonlarni ifodalaydigan so'zlar mavjud. Masalan: ališ – suvning hovuzga quyiladigan 29 o'rni (joyi); aqın – sel; "batrush suv" – loyqa suv; munduz aqın– to'satdan kelgan sel; üzük – yerdan sirqib chiqib, hovuzga aylangan suv, sizot suv; eyrım – suv to'plangan joy; qızığ– dengiz, ariq, vodiy qirg'og'i, qum – suv to'liqini, aqindi syw –oqar suv (I,158), batruš syw –loyqa suv (I,428), syw qaqlandi –suv yig'ildi (II, 299), syw qoğuşlandi–suv shovulladi (Koshg'ariy Mahmud, 1960-1963)

Ahmad Yugnakiyning "Hibatul haqoyiq" asarida su(v) – سو suv (хилимлык су(в)ын сач ол отны өчүр – muloyimlik bilan suvni sochib, u o't (olov) ni o'chir) ma'nosida aks etgan (1972, b. 299).

V.Radlovning lug'atida cy, cy ≈ cyy, cyr cyp≈cyb≈cyw so'zi "suv", "daryo", "namlik", "suyuqlik", "sharbat" ma'nolarini bildirgani (Radlov, 1899, b. 743, 746) aytiladi.

Alisher Navoiy asarlarida suv, suv yil, Xizr suyi, suvor, suvsiz, suva, suy, suvol, suvar, sug'ormoq, suvor, suchi so'zlaridan mahorat bilan foydalangan. X. Jabborov Alisher Navoiy ijodida suv so'zining qo'llanishiga doir tahlillarni amalga oshirgan (Jabborov, 2005, b. 28).

"Boburnoma" asarida ham yurtimiz gidrografiyasi-daryo va soylari, buloqlari, ko'llari ta'rif-tavsifiga tegishli ma'lumotlarni uchratish mumkin. Unda suv manbalari, daryolarning chuqurligi, muzlashi, oqim rejimi, oqim miqdori (necha tegirmon suv oqishi) batafsil ta'riflangan (Hikmatov & Aytbayev, 2006, b. 57)

Xalqimiz tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, qadimgi davrlardanoq suvdan oqilona foydalanish, uni toza saqlash, isrof qilmaslik, shuningdek, ishlatilgan suvni tozalash tizimi ham yo'lga qo'yilganligini guvohi bo'lishimiz mumkin.

Bundan qariyb 2200 yil ilgari 350 gektarlik Eski Termiz shahri xarobalaridan eski sopoldan yasalgan quvurlar topilgan. Ma'lumotlarga ko'ra topilgan bu quvurlar kanalizatsiya quvurlarining qoldig'i hisoblanib, quvurlarni bir-biriga ulash maqsadida ularning bir tomoni keng, bir tomoni qisqa bo'lgan. Buddaviylik inshooti Fayoztepaning qazish ishlarida toza suvni saqlash maqsadida toshdan yasalgan qurilma topilgan. O'sha vaqtdayoq aholini toza ichimlik suvi bilan ta'minlash, shuningdek, kommunal xizmat ko'rsatish ishlari yo'lga qo'yilganligini ko'rishimiz mumkin.

Xorazmning Amudaryoning qirg'og'ida uncha katta bo'lmagan toshdan qurilgan XI-XII asrlarga oid qadimgi Yigitqal'aning xarobalari joylashgan bo'lib, qal'ada 300-350 m masofaga cho'zilgan uncha katta bo'lmagan do'nglar topilgan. Ushbu xarobalarda yer osti suv yo'llariga mansub bo'lgan qandaydir inshootlarning qoldiqlari saqlanib qolgan. Xuddi shu yerning o'zida diametri 50-60 sm bo'lgan sopol suv quvurlarining bo'laklari topilgan. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra bu do'nglar suv quvurlarini tozalaydigan joy bo'lganligi aytiladi. Yigitqal'aning ichida yer osti suv yo'llari bo'lib, yer usti kanallardagi singari suv o'z tabiiy kuchi bilan sopol quvurlar orqali quduqlarga kelib tushgan, bu quduqlardan aholi chelaklarda yuqoriga suv tortib olgan va hovuzlarda saqlagan.

Qashqadaryo viloyatining Muborak tumanidagi Xo'ja Ravshan obidasi hududida XIII-XIV asrlarga oid qishloq xarobalari topilgan. Bu hudud Muborak gazni qayta ishlash zavodi ro'parasida, qum barxanlari bilan o'ralgan biydek dalada joylashgan. Hududdagi qadimiy qabriston esa ko'pchilik manbalarda ta'kidlangan kabi Xo'ja Rushnoiy deb atalishi ma'lum bo'ldi. Rivoyatlarga ko'ra, Xo'ja Rushnoiy juvzokashlarning piri bo'lib, yog' ishlab chiqarish bilan shug'ullangan. Yorug'lik ro'shnolik, xayrli amallar timsoli sifatida qadimdan qadrlanib kelingan. Shundanmi, yurtimizda bu joy Xo'ja Rushnoiy nomi bilan atalishi ham bekorga emas. Mahalliy xalq orasida bu bilan bog'liq turli taxminlar, rivoyatlar ham ko'p ekan. Qadimiy qishloq xarobalari esa ana shu qabristonning orqa tomonidagi hududdan

topilgan. Qishloq xarobalari orasidan Amir Temur davriga mansub 4 ta xona kashf qilingan. Ushbu xonalarning biridan sopol quvur qoldiqlari ham topilgan.

Buxoro shahridan 30 km g'arbda joylashgan, XVI asrning 30-yillarida barpo etilgan, maydoni 0,5 gektar bo'lgan Qizbibi xonaqosida ham kanalizatsiya sifatida foydalanilgan toshnovning qoldiqlari topilgan.

XIV-XVI asrlarda xalqimiz ariq, kanal, daryolardagi suvdan foydalanishda, sug'orish tizimida *tikto'qurtqa* deb ataladigan qurilmadan foydalangan. Tikto'qurtqaning uzunligi 50-60 sm dan to 2 m gacha, diametri 5-10 sm dan 30 sm gacha bo'lib, yog'och, sopol dan qilingan ariq boshidagi teshikka tik o'rnatilgan qurilma bo'lgan. Bu qurilma yopda (kanal) larga o'rnatilgan. Yopda suv ko'payganda oqim ancha kuchaya boradi va og'ir zarrachalar harakat doirasi kengayadi. Natijada bu zarrachalar ariqqa ko'p o'tgan. Shu vaqtda tikto'qurtqaning pastki teshiklari yopilib, loyqa zarralar kamroq bo'lgan oqimning yuqori qismi oqishi uchun qurilmaning yuqoridagi teshiklari ochilgan. Natijada og'ir zarracha (qum, toshlar) pastga cho'kib suv ariqlarga tiniqib oqqan. Demak, suvni tozalashning tindirish usuli qadimdan oq xalqimiz hayotida muhim o'rin tutgan. Bu jarayon tikto'qurtqa qurilmasi orqali amalga oshirilgan.

Qarshi shahrida 1914-yilda bino qilingan Qilichboy madrasasining hovlisida ham tashnov-kanalizatsiya mavjudligi aniqlandi.

Tik to'qurtqa tuzilishiga ko'ra qo'shma so'z bo'lib, tik va to'qurtqa so'zlarining kompozitsiya usulida birikuvidan yasalgan. XV-XVI asrlarda Xorazm hududlarida faol qo'llanilgan, hozirgi kunda qo'llanilmaydigan, faqat tarixiy asarlarda uchraydigan nafaol tarixiy leksika hisoblanadi. **Tik to'qurtqa** deb atalishi qurilmaning shakli va foydalanilishiga ko'ra olingan. Hozirgi kunda bu so'z Xorazmning ayrim hududlarida qo'llaniladi. Ekin maydoniga kiradigan suv quvurining boshlanishiga nisbatan aytiladi (G'ulomov, 1969, b. 258).

Xalqimiz tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, kanalizatsiya tizimi qadimgi davrlardan oq xalqimiz hayotida muhim o'rin tutganligini yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rishimiz mumkin. Xonadonlarimizda oqova suvni chiqarib tashlaydigan quvur yo'llari toshnov (dashnov)lar bo'lgan. Yer osti, yomg'ir va ifloslangan suvlarni bir joyga yig'ish hamda chiqarib tashlash uchun shaharlarda quriladigan qurilma yoki inshoot nomini anglatgan. O'TILning 2 hamda 5 jildida bu so'z kiritilmagan, 6 jildli lug'atda esa *tashnov* va *toshnov* shaklida berilgan. Unga quyidagicha izoh keltirilgan va gap shaklidagi illyustrativ misol dalillangan:

Toshnov [tosh+nov] Qadimda toshdan, hozir beton yoki boshqacha qorishmalardan tayyorlanib, uying burchagida o'rnatiladigan, tahorat hamda g'usl uchun foydalaniladigan to'rtburchak qurilma; obrez. *Birozdan keyin Qurbongul bir oftoba suv olib kelar, oftobani toshnov yonig'a qo'yib, o'zi sekingina qaytib, xonning yuziga qarar.* Fitrat, Abulfayzxon (O'zbek tilining izohli lug'ati, 2022, b. 385).

Ikki so'zning tosh va nov birliklarining birikishidan hosil bo'lgan. [Asos ot] + [Asos ot] qolipidagi qo'shma so'z. Tosh ko'p ma'noli so'z bo'lib, lug'atda berilgan bosh ma'nosida "...yaxlit massa yoki bo'lak holida uchraydigan, suv kor qilmaydigan, qattiq, mo'rt tog' jinslarining umumiy nomi" deb izohlangan.

Qadimgi turkiy tilda ham shu ma'noni anglatgan bu ot ta:sh tarzida talaffuz qilingan. Keyinchalik a: unlisidagi cho'ziqlik belgisi yo'qolib a unlisiga almashgan: ta:sh-tash-tosh. Nov forscha so'z bo'lib, suv oqish uchun mo'ljallangan maxsus suv yo'lasi ma'nosini beradi. Ta:sh-nov-tash-nov-toshnov shaklida qo'llanilgan.

O'TILning har uchala jildiga kiritilgan dastsho'(y) so'ziga lug'atda quyidagicha izoh berilgan.

Dastsho'(y) [f.- qo'l yuvadigan idish] Qo'l-bet yuvganda, yuvindi suv oqib tushadigan metall idish. *U [kanizak] xiyol o'tmay, qo'lida dastsho' va qumg'on bilan kelib, o'tirganlar qo'lga suv quydi.* M.Osim, Karvon yo'llarida. *Bir qo'lida obdasta, bir qo'lida dastsho', so'rining chetida turib, qo'llariga suv quya boshladi.* P. Qodirov, Qadrim. (O'zbek tilining izohli lug'ati, 2006, b. 575)

Tojik tilida *qo'l* ma'nosini anglatadigan ko'p ma'noli *dast* otiga yuvish, yuvmoq ma'nosini beradigan *shustan* fe'lining *sho'* hozirgi zamondagi asosini qo'shish bilan hosil qilingan. Idish asosan metaldan yasalgan bo'lib, yuz-qo'l yuvilganda oqindi suv yig'iladigan idish ma'nosini bergan.

Hanik [a.-suv quyuluvchi, to'kiluvchi] daxlizda yoki uying poygagida yuvinish, yuz-qo'l yuvish uchun suvi chiqib ketadigan qilib ishlangan maxsus joy; obrez. *Dahlizdagi hanik chetida cho'nqayib o'tirib, Umid qaynoqqina suvda yuz-qo'lini yuvib, ichkariga kirdi.* Mirmuhsin, "Umid". *...uyga yechindi, hanikda bet-qo'lini yuvib, yuqoriga chiqib o'tirdi.* H. G'ulom, "Mash'al". (O'zbek tilining izohli lug'ati, 2008, b. 504).

Bundan tashqari xalqimiz ijtimoiy hayotida keng qo'llanilgan oqova suv bilan bog'liq quyidagi so'zlar ham uchraydi. O'zbek tilining izohli lug'atida bu so'zlarga quyidagicha izoh berilgan:

Obpartov [f. - suvni chiqarib yuborish; chiqarib yuborilgan suv] Suv havzalari va gidrotexnik inshootlardan partov suvni chiqarib yuborish uchun qurilgan maxsus inshoot; oqova. *Obpartov va pastdagi tashlama ariqda gurkirab qamish o'sgan, uning mayin ukpari shamolda ipakday tovlanib hilpirardi.* S. Nurov, Narvon (O'zbek tilining izohli lug'ati, 2007, b. 75).

Tojik tilida suv ma'nosini bildiradigan *ob* otiga tashlamoq ma'nosini ifodalaydigan *partoftan* fe'lining *parto(v)* hozirgi zamon asos qismini qo'shish bilan hosil qilingan. Bu so'z ortiqcha chiqit suvni tashlab yuborish uchun qurilgan inshoot ma'nosini anglatadi. Kompozitsiya usulida hosil qilingan so'z bo'lib, ko'proq badiiy asarlarda uchraydi.

Obrez so'zi haqida izohli lug'atlarimizda shunday izoh beriladi.

Obrez [f.-suv+olov— quyiluvchi, to'kiluvchi: obtova, obdasta; hojatxona] Uyning poygagida yoki daxlizda yuvinish, yuz-qo'l yuvish uchun maxsus yasalgan, usti berk o'ra; hanik. *Uzun, paxtali kamzul kiygan yalang oyoq ayol ro'moli bilan yuz-ko'zini berkitib, obrez yonida dildirab turardi.* N. Safarov, Olovli izlar. *Bu hujrada obrez — suv to'kadigan joy bo'lmaganidan, qo'l-yuzimizni ham ko'chaga chiqib yuvardik.* S. Ayniy, Esdaliklar (O'zbek tilining izohli lug'ati, 2007, b. 75).

Ikki so'zning qo'shilishidan yasalgan bu qo'shma so'z tarkibi tojik tilidagi suv ma'nosini anglatadigan *ob* otiga *quy-*, *to'k-* ma'nosini anglatadigan *rextan* fe'lining hozirgi zamondagi *rez* asosini qo'shish bilan hosil qilingan.

Obxona [f. - suvli, nam joy, xona] 1 Masjid, madrasa hovlisida tahorat qilish uchun ajratilgan alohida xona. 2 map. Buxoro xonligi davrida: alohida zax va qorong'i qamoqxona, zindon. *Axir, Qurbon olti oy amir obxonasida yotib chiqqan odam. Gazetadan. Amirning dori bor, minori bor, nog'oraxonasi bor, bu zindondan boshqa yana «obxona», «kanaxona» nomli do'zaxlari bor.* S. Ayniy, Doxunda. (O'zbek tilining izohli lug'ati, 2007, b. 76).

Ushbu so'z ham tojik tilida suv ma'nosini bildiradigan *ob* otiga *xona* otini qo'shish bilan yasalgan. Tuzilishiga ko'ra qo'shma ot sanalib, qadimdan oq xalqimiz hayotida keng qo'llanilgan.

Obdov s.t. Tomdan yog'in suvi tez oqib tushib ketishi uchun tom sathida qilinadigan qiyalik; nishab (O'zbek tilining izohli lug'ati, 2007, b. 71). Og'zaki nutqda keng qo'llanilgan ushbu so'z tojik tilida suv ma'nosini beruvchi *ob* so'ziga *dov* so'zini qo'shish bilan hosil qilingan.

Oqindi so'zi qadimgi turkiy tildagi *aq-* fe'liga *-yindi* qo'shimchasini qo'shish bilan yasalgan. "Nishab tomonga surunkasiga harakatlan" ma'nosini anglatib, o'zbek tilida qattiq aytilgan a unlisi va ы unllarining qattqlik belgisi yo'qolgan: *aq+ыindi=aqынды-oqindi* tarzida talaffuz qilingan (Rahmatullayev, 2000, b. 35). O'zbek tilining izohli lug'atida korxon va xonadonlar hovlisidan oqib chiqadigan chiqindi suvlar yoki yog'in suvlar deya izoh berilgan. Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" asarida "aqindi suv" birikmasi qo'llanilgan bo'lib, oqar suv, oqindi ma'nolarida qo'llanilgan.

Tazar O'zbek tilining izohli lug'atida bu so'z kiritilmagan. Biroq xalqimiz turmush tarzida keng qo'llanilgan oqova suv bilan bog'liq terminlardan biri hisoblanadi. Yer ostidagi suv, yomg'ir, kor suvlari hamda oqindilarni yig'ib shahar tashqarisiga chiqarish uchun loydan yasalgan katta, yo'g'on sopol quvurdan tayyorlangan maxsus qurilma nomini ifodalaydi. Qadimdan zahob yerlarning suvini qochiradigan zovur uslubidagi quvurlar bo'lgan. Qadimgi Misr, Rim, Yunoniston va Hindistonda ham tazar qurilmasi qo'llanilgan. Dalvarzintepadan milodiy 2—3-asrlarga oid boy zodagon uyining poli ostidan uzunligi 93—98 sm, diametri 42—46 sm bo'lgan 3,5 m chuqurlikdan qazib olingan 20 ta tazarning qoldig'i topilgan. Afrosiyobdan, II-III asrlarga oid Tojikistonning Qo'rg'ontepa budda ibodatxonasi, Termizdagi Qoratepa budda ibodatxonasidan, miloddan avvalgi IV asrga tegishli Afg'onistonning Oyxonim shahar xarobasidan, Abdullaxon shaharqal'a xarobasidan o'ziga xos tazarlar topilgan. O'rta Osiyoda XI-XVI asrlarga taalluqli ark, o'rda, qal'a, turar joy me'morligi, madrasa va hammomlar qurilishida tazardan foydalanilgani haqida yozma ma'lumotlar saqlangan. Hozirgi kunda ko'p qavatli uylar, jamoat binolari va boshqa qurilishlarda kanalizatsiya tizimidan foydalanilmoqda.

Xalqob [f.- halqa-halqa bo'lib to'planib qolgan suv] Chuqur joylarda turib, yig'ilib qolgan suv. *Xalqob suv. Havo sarxush. Xalqoblar ko'kimtir ko'rinar, birinchi sovuqdan oyoq ostida yupqa muz qirsillar edi.* A. Muxtor, Bo'ronlarda bordek halovat (O'zbek tilining izohli lug'ati, 2008, b. 381).

Halqob bu ot aslida doira shaklli narsa ma'nosini anglatadigan arabcha halq oti bilan suv ma'nosini anglatadigan tojik tilidagi ob otini qo'shilishidan hosil bo'lgan. "Chuqur joyda saqlanib qolgan, turib qolgan suv" ma'nosida qo'llanib kelinadi. Bu ot O'zbek tilining izohli lug'atida xalqob shaklida x harfi bilan xato berilgan.

Xulosa

Xullas, yuqorida sanab o'tilgan bu so'zlar xalqimiz kundalik turmush tarzida keng ishlatilib kelingan bo'lib, hozirgi kunda ham ularning ba'zilari tarixiy, badiiy asarlarda uchraydi. Bundan tashqari xalqimiz ijtimoiy hayotida keng qo'llanilgan oqova suv va uni tozalash bilan bog'liq so'zlarni to'plash, etimologik, morfologik jihatdan to'g'ri tasniflash muhim ahamiyatga ega. Tadqiq davomida shu narsa ayon bo'ldiki, oqova suv, u bilan bog'liq terminlar maxsus o'rganilish tarixiga ega emas. Sohaning terminologik tizimi tartibga solinmagan va leksikografik talqini ishlab chiqilmagan. Soha terminlarini o'rganishga bag'ishlangan bir qancha manbalar: darslik, o'quv qo'llanmalarda oqova suv va uni tozalash jarayonida qo'llaniladigan terminlar turli manbalarda turlicha ko'rinish va mazmunda namoyon bo'lgan. Oqova suv va uni tozalash tizimiga tegishli terminlar aks etgan ayrim ensiklopedik hamda sohaviy lug'atlarda ham ba'zi bir kamchilik va nuqsonlar uchraydi. Sohaga tegishli bo'lgan terminlar izohini o'rganishga bag'ishlangan lug'atlar esa o'zbek lug'atchiligida hozirgacha yaratilmagan. *Tazar* so'zi izohli lug'atga kiritilmagan, *xalqob* so'zi esa izohli lug'atlarda xalqob shaklida x harfi bilan xato berilgan. O'zbek tilining izohli lug'atlarida oqova suv va uni tozalash tizimiga oid terminlarning berilishida har xillik mavjud bo'lib, bugungi kun lug'atchiligi jiddiy tadqiqotlar olib borishni va zamon talablariga moslashishni vazifa qilib qo'yadi. Oqova suv va uni tozalash tizimi bilan bog'liq ushbu terminologik birliklarni o'rganish, to'g'ri izohlab tahlil qilish, yaratilgan va yaratiladigan lug'atlar uchun bir manba bo'lib xizmat qiladi.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Adabiyotlar/Kaynaklar/ References

- G'ulomov, Y. (1969). *Xorazmning sug'orilish tarixi*. O'zbekiston SSR Fanlar Akademiyasi. (In Uzbek)
- Hasanov A., & Rashidov F. (1987). Yer osti suvlari haqidagi fan. Fan. (In Uzbek)
- Hikmatov F.H., & Aytbayev D.P. (2006). *O'rta Osiyo suv ilmi tarixiga oid ma'lumotlar*. Universitet. (In Uzbek)
- Jabborov, X. (2005). *O'zbek tilida suv leksemasining lug'aviy-ma'naviy xususiyatlari*. Nasaf. (In Uzbek)
- Koshg'ariy Mahmud (1960-1963). *Devonu Lug'otit –Turk*. (S. M. Mutallibov, Ed.), O'zbekiston SSR Fanlar Akademiyasi. (In Uzbek)
- Mahmudov, Q. (1972). *Hibat ul-haqoyiq*. Fan. (In Uzbek)
- Nadelyaev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, R. R., & Şçerbak, A. M. (Eds.). (1969). *Drevnetyurkskiy slovar*. [Ancient Turkic dictionary] Akademija Nauk SSSR.
- O'zbek tilining izohli lug'ati I* (2006). Davlat İlmıy Nashriyoti. (In Uzbek)
- O'zbek tilining izohli lug'ati IV* (2008). Davlat İlmıy Nashriyoti. (In Uzbek)
- Radlov, V. V. (1899). *Opit slovarya tyurkskih nareçiy* [Opit dictionary of Turkic nareçiy]. Tip. Ross. İmper. Akad.Nauk.
- Rahmatullayev, Sh. (2003). *O'zbek tilining etimologik lug'ati*. Universitet. (In Uzbek)
- Rasulov, A., Hikmatov, F., & Aytboyev, D. (2003). *Gidrologiya asoslari*. Universitet. (In Uzbek)